

Aids, lichaam en homoseksualiteit in Nederland 1983-1993

Aidspreventie en de homoseksuele man

De geschiedschrijving over aids in Nederland richt zich over het algemeen op de samenwerking tussen gezondheidsorganisaties en de homobeweging vanaf 1983. De productie van preventiemateriaal die uit deze samenwerking voortkwam is daarentegen nog nauwelijks bestudeerd. Dit artikel kijkt naar de impact van aids op homoseksuele representatie in het preventiemateriaal gericht op homomannen en plaatst dit in een langere ontwikkeling van homoseksualiteit en lichamelijkeheid. Naast het argument dat de campagnes de homogemeenschap een vorm van zelfexpressie op geheel nieuwe schaal boden, wordt beargumenteerd dat het lichaam een centrale plaats innam in homoseksuele identiteitsvorming.

/ Lex van Rens /

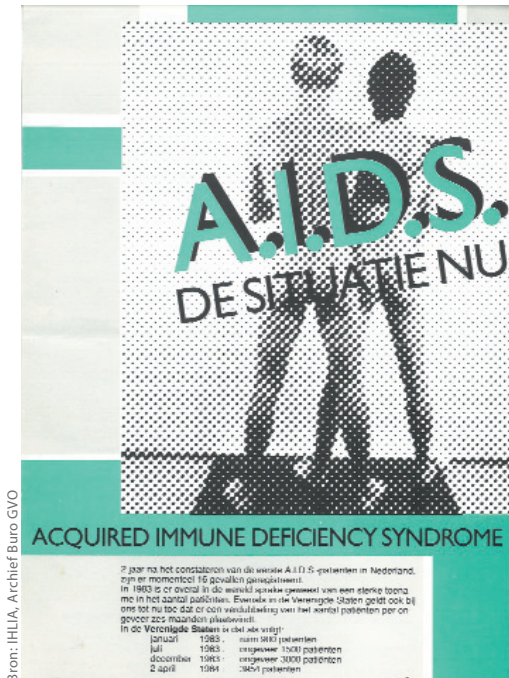
Nadat in 1981 de eerste patiënt in Nederland met de nieuwe ziekte aids werd gediagnosticeerd, brak er paniek uit bij Nederlandse bloedbanken en gezondheidsorganisaties. Vooral de bloedbanken wilden maatregelen nemen door de groep die het grootste risico voor de bloedvoorraad vormden – homoseksuele mannen – uit te sluiten van bloeddonatie, om zo hemofiliepatiënten te kunnen beschermen. De homobeweging, binnen deze context het COC en gezondheidsprofessionals die zelf ook homo waren, keerden zich tegen elke vorm van ingrijpende maatregelen tegen homo's. De belangrijkste argumenten van de homobeweging waren dat de emancipatie en verworven vrijheden van de seksuele revolutie onder druk zouden komen te staan en dat stigmatisering en discriminatie op de loer zouden liggen. Bovendien bestond het risico dat door een betuttelende aanpak homo's zich nergens wat van zouden aantrekken. In 1983 werd een compromis gesloten. In ruil voor het uitblijven van maatregelen, zou de homobeweging verantwoordelijkheid nemen en de achterban zelf gaan informeren over de risico's van bloeddonatie en, hoewel daar destijds nog weinig over bekend was, de rol van seks bij overdracht van de ziekte. In de jaren daarna bleef de homobeweging in de aidspreventie groot en ontwikkelde het initiatief van verschillende organisaties met steun van de overheid naar een landelijk coördinatieplatform, en institutionaliseerde uiteindelijk in de Nationale Commissie Aidsbestrijding (NCAB, 1987-1994). Al was de inbreng van de homobeweging bij de NCAB sterk verminderd, deze was zeker niet verdwenen.¹

In de geschiedschrijving over aids in Nederland wordt vaak gewezen op het succes van de homobeweging in de aidspreventie, namelijk het voorkomen dat aids een nieuwe aanleiding tot stigmatisering en discriminatie van homoseksualiteit werd. In *Geen paniek! Aids in Nederland 1982-2004* wijst Annet Mooij erop dat in geen enkel ander land homo-

organisaties zo'n grote stempel op het aidsbeleid hebben gedrukt.² In een eerder werk wees ze op een andere reden van het uitblijven van morele paniek en stigmatisering van homo's in Nederland. Waar andere landen in de jaren tachtig nog te maken hadden met een traditionele moraal, was deze in Nederland in de jaren zestig en zeventig al verslagen door een medische: "De medische moraal is niet langer expliciet van aard, maar is uiteindelijk niet minder dwingend in haar voorschriften, zij heeft de normen van godvruchtigheid en zedelijkheid vervangen door die van hygiëne en risicoberekening."³ Stigmatisering van aids werd dus niet alleen voorkomen door de betrokkenheid van de homobeweging in de reactie op aids, een heersende medische moraal maakte deze betrokkenheid mogelijk en was een onderliggende reden dat grootschalige stigmatisering en discriminatie uitbleven.

Dat roept de vraag op: Als stigmatisering van homoseksualiteit is voorkomen, had aids dan helemaal geen invloed op homoseksualiteit? Dit artikel poogt de veranderende zelfdefinities van homoseksualiteit in reactie op aids te identificeren en in een langere geschiedenis van zelfdefinities van homoseksualiteit in Nederland te plaatsen. Daarbij worden niet alle aspecten van de reactie op aids in beschouwing genomen; zo worden zelfdefinities van mensen met hiv of zij die aan aids overleden niet meegenomen, omdat preventiemateriaal als uitgangspunt genomen wordt. Daarbij komt dat voor lange tijd geen materiaal bestond dat specifiek op hiv-patiënten die ook homo waren gericht was.

In het algemeen wordt beargumenteerd dat de reactie op aids zorgde voor een geheel nieuwe schaal van zelfexpressie van de homobeweging door middel van aidspreventie, specifiek in de vorm van preventiemateriaal. Om de invloed die aids had op homoseksualiteit in Nederland beter te begrijpen wordt het denken over het lichaam en de rol daarvan in homoseksuele identiteitsvorming hier centraal gesteld. Lichaam en lichamelijkeheid zijn volgens filmwetenschapper Richard Dyer niet weg te denken uit homocultuur: "Many aspects of gay culture are a body culture, discovering and constructing new possibilities for the body."⁴ Het lichaam, of beter, de emancipatie en ontdekking van het lichaam, spelen volgens Dyer een belangrijke rol in homoseksuele identiteitsvorming in de twintigste eeuw. Daarnaast wees Simon Watney in 1986 al op de impact van aids op (homo)seksualiteit en het begrip van het lichaam: "For Aids is not only a medical crisis on an unparalleled scale, it involves a crisis of representation itself, a crisis over the entire framing of knowledge about the human body and its capacities for sexual pleasure."⁵ Hoewel een 'crisis van representatie' in Nederland door de homobeweging werd voorkomen, vonden er wel, zoals in dit artikel zal blijken, verschillende accentverschuivingen plaats in homoseksuele zelfdefinitie, met name met betrekking tot het lichaam.

Bron: IHLIA, Archief Buro GVO

Tweede informatiebrochure voor homoseksuelen uit 1984.

In navolging van historici Roger Cooter en Claudia Stein zal het preventiemateriaal hier niet alleen benaderd worden als tekstuele en visuele objecten, maar ook als culturele producten. Om tot een beter begrip van het materiaal te komen, moet ook de cultuur waarbinnen het materiaal geproduceerd, verspreid en geconsumeerd werd in beschouwing worden genomen, aldus Cooter en Stein: “We mean not only in a material sense, but also more broadly in relation to emerging intellectual understandings of the body, of power and of culture in general and visual culture in particular.”⁶ Vanuit deze invalshoek zijn de betrokkenheid van de homobeweging bij productie en distributie van het preventiemateriaal net zo belangrijk als de ideologische houding van de beweging binnen het preventiebeleid om zelfdefinitie in het kader van aids beter te kunnen begrijpen. Het uiteindelijke doel van dit artikel is het geven van een aanzet tot een nieuw hoofdstuk over de geschiedenis van homoseksualiteit in Nederland.

Zelfdefinitie en lichaam vóór Aids

De ontwikkeling van homoseksuele zelfdefinitie in Nederland is als een cultuur van en rond lichamelijkheid te bezien. In de loop van de twintigste eeuw kenmerken zelfdefinities als de nicht, homoman, leerman, homofiel en flicker zich allemaal door een bepaalde preoccupatie met het lichaam. Allereerst legde de nicht vanaf de eerste helft van de twintigste eeuw nadruk op feminiene aspecten in gedrag, taal en kleding. Gert Hekma beschrijft dat – ondanks dat homoseksualiteit nog als ziekte, misdrijf en zonde werd beschouwd – homoseks in het Amsterdam van deze periode in de openbaarheid plaatsvond. De meeste homoseksuele escapades speelden zich af op straat, in parken, bij pispakken, portieken en andere donkere hoekjes in de openbare ruimte. In dit seksuele circuit ontstond er een onderscheid tussen nichten en tules. Tules waren heteroseksuele mannen op zoek naar een verzetje; prostituees waren voor hen te duur en voorhuwelijks seks was niet bepaald

de norm. Nichten waren homomannen die vrouwelijke karakteristieken benadrukten om aantrekkelijker te zijn voor tules. Na de Tweede Wereldoorlog verdween de tule en kwamen er meer mogelijkheden voor homo's om in besloten kring af te spreken door een opkomende homokroegcultuur.⁷

Deze ontwikkelingen leidden volgens Hekma ook tot het verdwijnen van de nicht. Homomannen begonnen zich af te zetten tegen ‘nichterig’ gedrag en begonnen meer nadruk te leggen op hun mannelijkheid, en zochten dit ook in de ander.⁸ Een nieuwe subcultuur van leermannen zette zich nog sterker af door een ideaal van ruige, vieze en stoere mannelijkheid. Van grote invloed op deze cultuur waren vooral de hypermasculiene tekeningen van Tom of Finland, die naast een duidelijke visuele taal in kleding, gedrag en haardracht ook een sterk masculien lichamen ideaal in zich droegen. Leermannen trainden hard om hun identiteit te laten ‘vleswoorden’, zoals mediawetenschapper Martti Lahti beoogt: “These men transform their bodies (the private) to the public on which the image of gay identity, modelled after Tom of Finland’s drawings, is inscribed. Thus they use their bodies to make gay identities visible [...]”⁹ Kortom, mannelijkheid en een masculien lichaamsideaal gingen een grotere rol spelen in de zelfdefinitie van veel homo's in de tweede helft van de twintigste eeuw door het afzetten tegen een ‘nichterige’ identiteit.

Naast de ontwikkeling van de ‘homoman’ behoeven in deze context ook de ‘homofiel’ en ‘flicker’ een korte introductie. De term ‘homofiel’ werd door het COC in de jaren vijftig geïntroduceerd, om zo de nadruk te leggen op de gelijke liefde in plaats van seks. Daarmee hoopten zij homo's acceptabeler voor het publiek te maken. Dominant is de term nooit geworden. Opvallend is wel de deseksualisering; het lichaam verdwijnt hier – wordt ontkend – in de zelfdefinitie, in de hoop op een grotere acceptatie en integratie van homoverlanten in de maatschappij. Toen het COC in 1971 besloot om het beleid van ‘integratie-door-confrontatie’ in te ruilen voor een beleid volledig gericht op integratie, ontstond er een kloof in de homobeweging tussen voor en tegenstanders van het oude en nieuwe beleid: “Onmiddellijk hierop volgde buiten het COC een nieuwe breuk tussen ‘nette homofielen’ aan de ene kant en ‘flikkers’ en ‘potten’ aan de andere kant.”¹⁰ Uit onvrede over het uitblijven van integratie ontstond in de jaren zeventig een radicalere beweging van ‘flikkers’, met in 1975 het ontstaan van Flickerfront en de Rooie Flikkers (1975-1980). De flickerbeweging had niets op met een integratie van de homoseksuele bij de heteroseksuele norm. De nadruk binnen de beweging lag op seksueel plezier en sociale taboes als publieke seks, sm en prostitutie.¹¹ In tegenstelling tot ‘de homofiel’ was ‘de flicker’ juist geïnteresseerd in de emancipatie van het lichaam, ook binnen de meer intellectuele discussies binnen de homobeweging. Zo valt in de introductie van *Homojaarboek 2* – een boek uit 1982 bedoeld om het debat onder ‘potten, poten en andere homo's’ aan te moedigen – te lezen: “Het lichaam is een vorm van biologisch en psychologisch, maar ook maatschappelijk leven. Lichamelijkheid is tegelijk een stukje natuur en een klein stukje samenleving. Voor lichamelijke emancipatie is bevrijding nodig uit biologische of naturalistische redeneringen, om zich te kun-

>>

nen buigen over het lichaam als een verlengstuk, een schakeling van maatschappelijke, historische en persoonlijke verhoudingen.”¹² Dat er in deze termen over lichamelijke en de emancipatie van het lichaam werd gesproken wil niet zeggen dat dit breed beleefd en geleefd werd onder homo’s in het hele land. Wel geeft het een bepaalde tendens over het lichaam weer, die met name onder homo’s in stedelijke subculturen beleefd en besproken werd.

Die nieuw opkomende stedelijke subcultuur in de tweede helft van de twintigste eeuw ging gepaard met de ontwikkeling van een levendig sekscircuit van sauna’s, leerbars en darkrooms in Amsterdam waarbinnen seksuele contacten intensiever werden.¹³ Met intensievere seksuele contacten deed ook een lichamenlijk ongemak zijn intrede; soa-infecties onder mannen met homoseksuele contacten stegen explosief in de jaren zeventig, met als gevolg dat de GG&GD Amsterdam zich intensiever ging bezighouden met de soa-bestrijding zonder (traditioneel) morele oordelen.¹⁴

Mannenkoorts

Hoewel soa’s niet als een enorm probleem werden gezien omdat ze gemakkelijk te behandelen waren, kwam er begin jaren tachtig een initiatief om homo’s – met name flikkers – te informeren over wat er vanuit medisch oogpunt nu allemaal wel en niet verantwoord was aan homoseks. In 1982 werd het boekje *Mannenkoorts* door uitgeverij en homofonds de Woelrat gepubliceerd. Het boekje werd uit het Duits (*Sumpf Fieber*, 1982) vertaald op initiatief van de Woelrat en Buro GVO (Gezondheidsvoorlichting en Opvoeding) te Amsterdam, die een subsidie voor de uitgave kreeg van de Nederlandse Stichting tot Bestrijding der Geslachtsziekten. In het voorwoord valt te lezen waarom dit boekje:

“uit het oogpunt van goede voorlichting van zeer groot belang is. Van groot belang uiteraard naar de groep voor wie het in eerste instantie bedoeld is: de flikkers. In tegenstelling tot veel voorlichtingsmateriaal kunnen zij bij het lezen van dit boek zich zelf een goed beeld vormen van lusten en lasten van een actief flikkerleven. Kennis over het eigen lichaam, de mogelijkheden die dat biedt voor bevredigende seksualiteit, óók ten opzichte van de partner(s) én de relatie tot de z.g. SOA’s [...] zijn op een eerlijke en heldere manier bij elkaar gebracht.”¹⁵

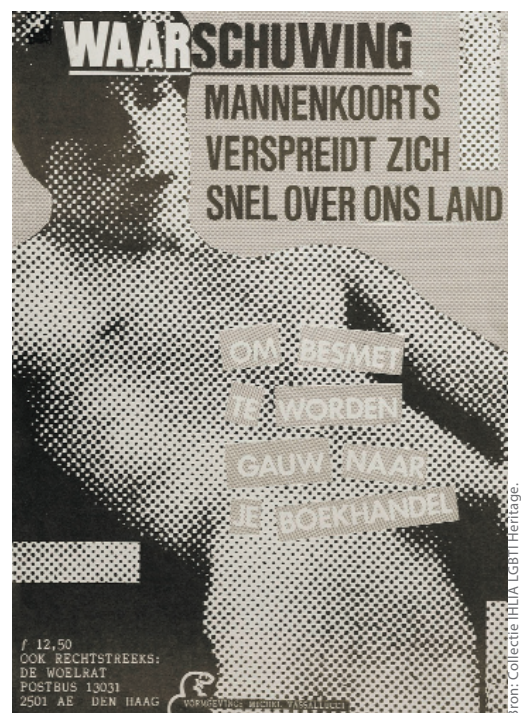
Vanuit een medische moraal wordt hier geen oordeel geveld over seksuele praktijken, maar wel gewezen op een verantwoorde omgang met het lichaam.

Daarnaast biedt kennis over het lichaam van ‘de flikker’ hier niet alleen informatie over de ‘lasten van een actief flikkerleven’ maar ook de mogelijkheden van seksueel genot. Dat brengt ons terug bij Dyer, die homocultuur als een lichaamscultuur ziet die draait om het verkennen en vormgeven van lichamenlijk genot.¹⁶ De inleiding van *Mannenkoorts* is vrij letterlijk een uiting van zo’n cultuur in Nederland. Tal van onderwerpen rond homoseks en het lichaam worden verder in het boekje besproken. Sekstechnieken, van knuffelen en zoenen tot *dirty sex* (plasseks, poepseks en seks met olie en modder) worden op een voor flikkers prikkelende wijze omschreven, samen met de mogelijke gezondheidsgeva-

die daaraan kleven. Ter illustratie een aantal risico’s van ‘Seks met olie en modder’: “Motorolie, voor stoere seks in de garage, kan longontsteking veroorzaken als je het binnenkrijgt. Voor petroleum kampakolie geldt dat ook, en bovendien zijn die brandbaar en veroorzaken vaak allergische huidreacties.”¹⁷ Medische inzichten worden hier gecommuniceerd in het discours van de flikker, die ruig, vies en ‘stoer’ is. Naast dit soort beschrijven zijn ook expliciete prenten van mannen die het ‘doen’ én anatomische tekeningen van bijvoorbeeld balzak, prostaat en darmen te vinden in het boekje. Deze laatste worden gebruikt om aan te geven waar men zoal op moet letten, niet alleen wat betreft sekstechnieken, ook wat betreft lichamenlijke klachten en ongemakken, en de mogelijkheden van lichamenlijk genot. Dit wordt het beste in beeld samengevat in de promotieposter die de Woelrat voor het boekje maakte. Ziekte wordt hier als een metafoor gebruikt voor seks en seksuele lust; de tekst ‘om ook besmet te raken, gauw naar de boekhandel’ is zowel een metafoor voor seks en seksuele lust als een indirecte verwijzing naar soa’s en lichamenlijke gezondheid en welzijn. Hoewel het later in de jaren tachtig vrijwel ondenkbaar zou zijn, ligt de nadruk in deze metafoor niet op soa’s, maar op seksueel en lichamenlijk genot.

Mannenkoorts is daarmee ook te plaatsen in de eerder beschreven ontwikkelingen van idealen over mannelijkheid en masculiniteit onder homo’s. Alles rond het lichaam wat maar met (homo)seks te maken had, wordt omschreven vanuit een mannelijk ‘flikker’-perspectief. Hoewel er verschillende gezondheidsrisico’s worden beschreven, vormen geen van deze risico’s een aanleiding om de seksuele lust van ‘de flikker’ te temperen. Seksuele lust wordt juist als een argument ge-

Promotieposter *Mannenkoorts*, 1983.

bruikt om het mannelijke lichaam (op een medisch verantwoorde manier) te verkennen, waarmee *Mannenkoorts* als een soort hoogtepunt in lichamelijke emancipatie is te zien. Tegelijkertijd luidden de laatste bladzijden ook een nieuw tijdperk in: Onder de titel ‘Een nieuwe flikkerziekte? Verlaagde lichamelijke afweer; het Kaposi Sarcoom’ wordt gerapporteerd over een “nieuw en ernstig ziektebeeld, waarvan vooral seksueel actieve flikkers het slachtoffer bleken te zijn”. Van de meer dan driehonderd mannen in de Verenigde Staten waarbij op dat moment de ziekte geconstateerd is, zijn er volgens het boekje al meer dan honderd overleden.¹⁸

Preventie en zelfexpressie

Nadat verschillende gezondheidsorganisaties en de homobeweging in 1983 een compromis sloten, professionaliseerde het preventieteam naarmate het aantal besmettingen, doden, en bijkomende maatschappelijke problematiek rond werk, verzekering en zorg toenamen. Parallel met deze ontwikkeling nam ook de vraag en productie naar preventiemateriaal en activiteiten enorm toe. Er kwamen postercampagnes, brochures over veilig vrijen, *safe-sex parties* (de Jack-off party's), brochures voor homotoeristen, een veilig-vrijen-tournee en zelfs *glow-in-the-dark* stickers voor *darkrooms*.¹⁹ De betrokkenheid van de homobeweging bij de ontwikkeling en productie van preventiemateriaal leidde tot een expressie van een homoseksuele identiteit op een tot dan toe ongekende schaal. De materialen die werden geproduceerd kunnen enerzijds als objecten worden gezien die een boodschap van gedragsverandering onder de homogemeenschap wilden verspreiden. Anderzijds zijn ze net zo goed onderdeel van die gemeenschap. Met andere woorden, het voorlichtingsmateriaal was meer dan een communicatiemiddel, het was even goed culturele expressie van een ‘homocultuur’ in de jaren tachtig. Dat heeft met een aantal zaken te maken, waaronder de ideologie en inzet van de homobeweging in de aidspreventie, en de betrokkenheid van homo's bij de productie en distributie van de brochures.

De ideologie en inzet van de homobeweging binnen de aidspreventie was om alle energie erop te richten om stigmatisering te voorkomen. Zo werden, buiten het preventiemateriaal, ook de media streng en nauwlettend in de gaten gehouden.²⁰ Diezelfde ideologie leidde ook tot een betrokkenheid van homomannen bij de vormgeving en inhoud van preventiemateriaal en de verspreiding daarvan. Concepten van het preventiemateriaal werden voorgelegd aan homomannen, communicatie-experts en medische specialisten, en werden aangepast op basis van hun opmerkingen.²¹ Ook een memo van het COC aan andere homo-organisaties geeft blijk van het belang van materiaal dat homomannen aanspreekt, ondanks dat het COC in 1987 besloot zelf te stoppen met de productie van preventiemateriaal: “Wij blijven echter bemoeienis houden met de inhoud en zullen er op toezien dat het materiaal zodanig is, dat het voor de doelgroep acceptabel en informatief is.”²² Acceptabel materiaal gaat verder dan alleen de inhoud van brochures. Er werden ook verschillende soorten materialen geproduceerd, zoals eerder benoemd, allemaal met een bepaalde toon om de doelgroep te

benaderen: serieus, emotioneel, of juist grappig.²³ Ook werd er bij de distributie rekening gehouden met verschillende plekken waar homomannen in aanraking kwamen met het materiaal, zoals cafés, sauna's, *darkrooms* en bordelen.²⁴ Kortom, belangrijke informatie over richtlijnen voor preventie en medische ontwikkelingen werden in preventiemateriaal op een voor homomannen herkenbare manier uitgelegd en aangereikt. Het hele proces en betrokkenheid van de homobeweging bracht een productie en verspreiding op gang die zorgde dat de homogemeenschap was ingebed in het preventiemateriaal en vice versa.

De homo-inbreng behoeft hier enige nuancering. Dat alles voor en door homo's werd gemaakt, wil niet zeggen dat er een goed beeld was van homoseksuelen in de praktijk, of dat bredere discussies over seks en seksueel gedrag onder homo's niet bij de beleidsmakers leefden. De discussies over de zogenoemde ‘dubbele boodschap’ uit 1984 zijn daar een goed voorbeeld van. De boodschap had de strekking: neuk niet, maar als je wel gaat neuken, doe het dan met een condoom. Hoewel er geen harde cijfers beschikbaar waren, gingen de beleidsmakers ervan uit dat anale seks onder Nederlandse homo's niet veel voorkwam. Daarnaast gingen ze ervan uit dat Nederlandse homo's niet aan het condoom wilden, omdat het een tamelijk heteroseksueel symbool was.²⁵ De dubbele boodschap bleef tot in 1992 een uitgangspunt van het beleid en onderwerp van verhitte discussies onder beleidsmakers, onder andere omdat de boodschap waarschijnlijk minder effectief was omdat hij op meerdere manieren geïnterpreteerd kon worden, en een uitzondering vormde op het beleid van andere landen – waar de nadruk vaak ondubbelzinnig op condoomgebruik lag.²⁶ Wat de strijd om de dubbele boodschap laat zien, is dat beleidsmakers, ondanks goed op de hoogte te zijn van de gemeenschap en deze op de juiste manier wist aan te spreken, geen goed beeld hadden van wat de gemiddelde homo nou eigenlijk deed.

Van seks naar sekse

De grootste verandering in preventiemateriaal in de jaren tachtig is een verschuiving van een seksuele identiteit naar die van een genderidentiteit. Dat heeft voor een groot deel te maken met de houding van de homobeweging. Annet Mooij wijst erop dat toen bleek dat discriminatie en stigmatisering uitbleven, dit niet leidde tot een meer ontspannen beleid, maar meer een verkramping. “Het tegengaan van discriminatie, stigmatisering en ‘moralistische reacties’ verhardde tot vaste doctrines, die hun afspiegelingen vonden in een indrukwekkend aantal taboes en hete hangijzers in de homoseksuele wereld rond aids. Begrippen als ‘risicogroep’ en ‘promiscuïteit’ werden in de ban gedaan [...]”²⁷ Met name de ban op ‘risicogroep’ verdient hier de aandacht. In het aidsbeleid kwam de nadruk op de risicohandeling te liggen om zo te voorkomen dat een ‘risicogroep’ alleen nog maar met aids geassocieerd zou worden. Hier spreekt ook een medisch dogma door, want risico van besmetting was immers in volledig medische termen te verklaren door het handelen van het individu, niet door de groep waarmee het individu zich identificeerde.

De verschuiving van risicogroep naar risicohandeling in de >>

aidspreventie leverde binnen de homobeweging discussies op omdat de aandacht werd verlegd van homogemeenschap naar het algemene publiek. Het besluit uit 1987 om over te gaan op een aanpak van risicohandelingen had ook te maken met dat aids in Nederland zich niet tot de homogemeenschap beperkte. Er kwamen publiekscampagnes om de hele bevolking op de hoogte te stellen, wat leidde tot een onthomoseksualisering van de campagnes.²⁸ Hoewel in vroege brochures het al vaak over ‘homoseksuele mannen’ gaat, is de verschuiving van seks naar sekse in de brochure ‘Info voor mannen die met mannen vrijen’ uit 1991 duidelijk te zien:

“Dit boekje is voor mannen die met mannen vrijen en voor mannen die dat zouden willen. Het gaat over aids. Ook al denk je dat aids voor jou ver weg is, toch heb je er als man met homoseksuele contacten mee te maken.”²⁹

De ‘homoseksuele man’ is hier verdwenen en heeft plaatsgemaakt voor ‘de man met homoseksuele contacten’. Homoseksualiteit is daarmee geen onderdeel van de identiteit, maar aspect van het contact. Het individu wordt daarmee gedeseksualiseerd en bestempeld als ‘man’. Daar zit ongetwijfeld een andere logische keuze aan vast; niet iedere man die seks heeft met mannen identificeert zichzelf als homoseksueel. Bijkomend effect van de verschuiving naar ‘de man met homoseksuele contacten’ is dat seksualiteit als een privézaak gezien wordt, iets waar rationele keuzes in gemaakt moesten worden met betrekking tot gezondheid, die zouden leiden tot een ‘goede’ (veilig en gezonde) seksualiteitsbeleving en ontdekking van het eigen lichaam. De medische moraal viert dan ook steeds explicieter hoogtij in het preventiemateriaal, zoals in een brochure uit het voorjaar van 1990: “Veilig vrijen is het enige middel om de hoofdprijs binnen te halen: langer gezond blijven, langer blijven leven en langer genieten

van elkaar.”³⁰ Seks (veilig vrijen) is hier niet een doel, maar een middel tot een doel; het hebben van een gezond lichaam.

Preventiemateriaal van eind jaren tachtig is zowel tekstueel als visueel van de beheersing van de seksuele lust ten behoeve van het lichaam doordrongen. Bijvoorbeeld ook in brochures voor homotoeristen, waar wordt gewaarschuwd hoe geilheid de ratio kan beïnvloeden bij ontmoeting van een mogelijke sekspartner op vakantie: “If you want to ‘do it’ with him, go ahead! But in losing your heart don’t lose your head: don’t forget about safer sex.”³¹ Bij het overgeven aan de lusten van het lichaam, moet met andere woorden rekening gehouden worden met de ratio. Diezelfde boodschap is op voorlichtingsmateriaal te zien voor homotoerisme vanuit Nederland naar het buitenland. In 1988 en 1989 verschenen er ansichtkaarten met de boodschap “Ouderwets lekker en toch veilig op vakantie” waarop de achterzijde staat beschreven:

“Vroeger, ja vroeger kon je je laten gaan. Nu kan dat niet meer. Nu is er niks meer aan. Kom nou. Er zijn wel honderd verschillende manieren om ouderwets lekker te vrijen. Een kwestie van je kop er bij houden, maar ben je er eenmaal aan gewend, dan kun je je lekker laten gaan. Ook in je vakantie.”³²

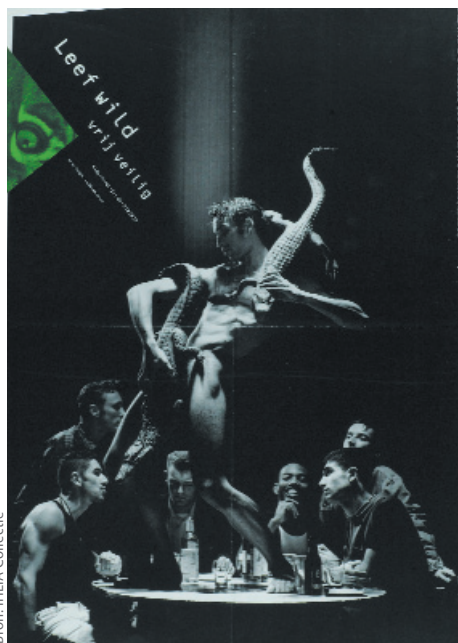
Voorop staat hier het verlangen van een tijd vóór aids, toen het lichaam nog onbeperkt verkend kon worden. Op de voorzijde van de ansichtkaarten zijn jonge, gespierde mannen te zien die sporten beoefenen en lachend de camera in kijken. De representatie van het sportende lichaam geeft hier ook zicht op de relatie tot dat lichaam. Enerzijds is de activiteit sporten als een analogie van veilig vrijen te zien: Wie gedisciplineerd veilig vrijt houdt zijn lichaam immers gezond. Tegelijkertijd zijn de gespierde lichamen een object van homoseksueel verlangen, dat centraal staat in zowel tekst als beeld. Aids of hiv worden geen enkele keer in de tekst genoemd, de focus ligt enkel op veilig vrijen.

De laatste postercampagne voor homomannen die door het landelijke preventieapparaat geproduceerd werd was ‘Leef wild, vrij veilig’ (1991). De slogan van de campagne geeft de ontwikkeling van het decennium weer: aan het wilde leven van veel homomannen werd een komma toegevoegd; leef wild, maar maak daar rationele keuzes in. In de posters wordt gebruik gemaakt van verschillende dieren, die natuurlijke seksuele driften voorstellen. Op een van de posters danst een naakte man met een kleine alligator; die laatste lijkt symbool te staan voor een ‘wilde’ seksuele lust, of juist voor het virus dat buiten de deur moet worden gehouden. Beheersing staat in beide gevallen centraal. Bij beheersing van het lichaam gaat het daarbij specifiek om beheersing van het *mannelijke* lichaam. Zo werd in de zelfdefinitie in relatie tot aids, sekse – het beschermen van een gezond, mannelijk lichaam – belangrijker dan seks. Daarmee verschoof in de reactie op aids de lichaamscultuur van het emanciperen van het seksuele lichaam, naar het beschermen van het mannelijke.

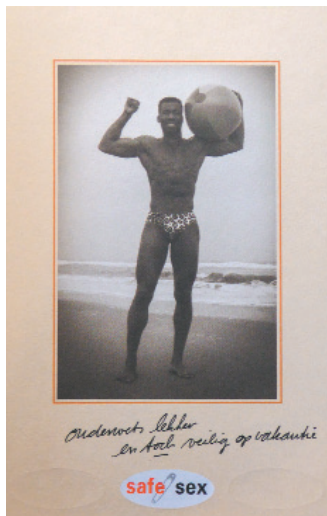
Conclusie

Wat veranderde er nu eigenlijk in homoseksuele zelfdefinitie in reactie op aids? De aidspreventie zorgde voor een zelfexpressie op geheel nieuwe schaal in de jaren tachtig. Deze lan-

Poster uit de campagne: ‘Leef wild, vrij veilig’, 1991.

Bron: IHLIA Collectie

Ansichtkaart: 'Ouderwets lekker én veilig op vakantie', 1989.

Daarmee wordt geenszins ontkend dat deze aspecten geen of geen noemenswaardige invloed hebben op ontwikkeling van homoseksualiteit en lichamelijkeheid. Integendeel, zij zouden in verder onderzoek juist moeten worden betrokken. ///

Noten:

IHLIA heeft zich ingespannen om de rechthebbenden van het (beeld) materiaal te achterhalen. Mocht u echter toch rechten willen claimen, dan kunt u contact opnemen met IHLIA.

- ¹ Voor een uitgebreid overzicht, zie: A. Mooij, *Geen paniek!* (Amsterdam 2004).
- ² Mooij, *Geen Paniek!*, 196.
- ³ A. Mooij, 'Triomf der medici: Aids, geneeskunde en homoseksualiteit', in: I. Ravenslag (red.) *Aids: Instellingen, individu, samenleving* (Baarn 1990) 90-108, aldaar 99.
- ⁴ R. Dyer, *Only Entertainment* (London 2002) 171.
- ⁵ S. Watney, *Policing Desire: Pornography, AIDS and the Media* (Minneapolis 1987) 9.
- ⁶ R. Cooter en C. Stein, 'Positioning the image of AIDS', *Endeavour* 34:1 (2010) 12-15, aldaar 12.
- ⁷ G. Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd* (Amsterdam 2004) 122-25.
- ⁸ Hekma, *Homoseksualiteit*, 124-25.
- ⁹ M. Lahti, 'Dressing Up in Power', *Journal of Homosexuality* 35:3-4 (1998) 185-205, aldaar 188.
- ¹⁰ M. Dallas, e.a. (red.), *Homojaarboek 1: Artikelen over emancipatie en homoseksualiteit* (Amsterdam 1981) 8.
- ¹¹ Hekma, *Homoseksualiteit*, 125.
- ¹² M. Duyves e.a. (red.), *Homojaarboek 2: Artikelen over emancipatie en homoseksualiteit* (Amsterdam 1983) 12.
- ¹³ Hekma, *Homoseksualiteit*, 188.
- ¹⁴ Mooij, *Geen paniek!*, 6.
- ¹⁵ C. Henrich Coester e.a., *Mannenkoorts* (Den Haag 1982) 9.
- ¹⁶ Dyer, *Only Entertainment*, 171.
- ¹⁷ Henrich Coester e.a., *Mannenkoorts*, 70.
- ¹⁸ Henrich Coester e.a., *Mannenkoorts*, 125-26.
- ¹⁹ H. Hoppers en C. Blom, 'HIV Prevention Activities for Gay Men in the Netherlands 1983-1993', in: T. Sandfort (red.) *The Dutch Response to HIV: Pragmatism and Consensus* (London 1998) 40-60.
- ²⁰ Mooij, *Geen paniek!*, 21.
- ²¹ Hoppers en Blom, 'HIV Prevention Activities', 144.
- ²² IHLIA LGBTI Heritage, Archief Stichting Aanvullende Dienstverlening SAD, doos 95, folder 'Algemene Preventie-projecten. 1980-1990', memo 'De plaats van het COC in het voorlichtingsbeleid', 15 maart 1987.
- ²³ K. Ruyter en E. Bosman, *Alles over de distributie van AIDS-voorlichtingsmateriaal* (Amsterdam 1989) 13.
- ²⁴ Ruyter en Bosman, *Alles over de distributie*, 6.
- ²⁵ Mooij, *Geen paniek!*, 25.
- ²⁶ T. Dekkers, *Je lust of je leven: hiv-preventie voor homoseksuele mannen 1982-2005* (Amsterdam 2005) 46-47.
- ²⁷ Mooij, *Geen paniek!*, 197.
- ²⁸ Mooij, *Geen paniek!*, 75-78.
- ²⁹ IHLIA, IHLIA collectie, brochure 'Info voor mannen die met mannen vrijen' (Amsterdam 1991).
- ³⁰ IHLIA, Archief Buro GVO, doos 5, brochure: 'Stand van zaken, voorjaar 1990' (Amsterdam 1990) 3.
- ³¹ IHLIA, Archief Buro GVO, doos 1, map 'Gay Tourist info 1992-1993', brochure: 'Gay Tourist info' (zomer 1992) 3.
- ³² IHLIA, Archief Buro GVO, doos 2, ansichtkaart: 'Ouderwets lekker én veilig op vakantie' (Buro GVO: Amsterdam 1989).

delijke campagnes gericht op homomannen verdwenen weer begin jaren negentig. Wat er precies veranderde in de zelfdefinitie van homo-identiteit was binnen het aidspreventiediscours eigenlijk een toenemende ontkenning daarvan. Door de houding van de homobeweging en de voortdurende vrees op stigmatisering werd steeds meer gewezen op de seksuele praktijk in plaats van de seksuele identiteit. Dat had een aantal gevolgen. Doordat er op de seksuele praktijk gewezen werd, kwam de nadruk verder op de sekse van het lichaam als mannelijk te liggen. Daarmee droeg de reactie op aids min of meer bij aan een verdere consolidering van mannelijke genderidentiteit in homozelfdefinitie, niet alleen in het preventiemateriaal, maar ook binnen het overheidsbeleid. Seks werd daarbij een zaak van het individu, die dat privé kon vormgeven en daarbij rationele afwegingen moest maken om het lichaam gezond te houden. Met het opkomende discours van 'veilig vrijen' in de aidspreventie ontstond ook het idee dat een goede seksuele gezondheid iets was dat rationeel vormgegeven moest worden ter bescherming van het lichaam. Waar de mogelijkheden van het lichaam in *Mannenkoorts* nog vrijwel onbeperkt waren, kwam er in de aidspreventie een nadruk op beheersing van de seksuele lust ter bescherming van het lichaam. Waar lust voorheen een argument was om het lichaam te verkennen, werd de gezondheid van het lichaam in reactie op aids een argument om de lust te beheersen.

Deze conclusies vereisen een kanttekening, namelijk dat hier niet gesteld wordt dat aids als enige factor invloed had op de ontwikkeling van homoseksualiteit in Nederland. Er wordt hier alleen een brede context geschetst van groepen binnen de homobeweging die betrokken waren bij de aidspreventie. Andere groepen, gebeurtenissen, ontwikkelingen en discussies (bijvoorbeeld over monogamie en promiscuïteit binnen de homobeweging) die mogelijk óók van invloed zijn geweest zijn daardoor buiten beschouwing gebleven. Daarnaast is er ook preventiemateriaal in de archieven te vinden dat zich richt op mensen met verschillende achtergronden, en werden folders voor homomannen of mannen met homoseksuele contacten in verschillende talen uitgebracht. Vanwege de omvang van dit artikel zijn die hier niet meegenomen, waardoor kwesties als ras, klasse en nationaliteit buiten beschouwing zijn gelaten.

Lex van Rens (1991) is cultuurhistoricus met een interesse in seksuele geschiedenis, en LHBTI geschiedenis in het bijzonder. Sinds februari 2020 werkt hij als zelfstandig onderzoeker onder de naam Queer Times en voert hij onder andere opdrachten uit voor IHLIA LGBTI Heritage.
Contact: lexvanrens@hotmail.com